

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כא, תש"ל

(ירושלים, כרך ג—ד, תשל"ל, עמ' 8—11), זודאי מרומז בו עניין היגון על היופי הבלה בעפר, אבל אף רוח אחרת עמו, רוח נחמה: "וספרותנו משתבחת בכך, שבצמרתה התנוסס ויתנוסס אוצרו של האי שופרא, שאפרו נאסף מכל יוצרי הדורות שבאומה".

ש שוֹן סוּמַך

העברית ואחיותיה

(המשך)

רוב רובן של השפות השמיות הן למעשה שפות מתות. כלומר, איש אינו מדבר אותן או משתמש בהן לשם כתיבת מכתבים, עיתונים וכיו"ב. מכל הלשונות, שחדלו מלהיות שפות דיבור, העברית לבהה שבה לתחייה בדורותינו. ויש שתי קבוצות של שפות שמיות, שלא חדלו מלהיות שפות חיות. קבוצה אחת היא הערבית. כאמור, יש ערבית כתובה, הנקראת "פוצחא"¹, ויש דיאלקטים. כל הדיאלקטים האלה אינם שפות של כתב (אולם כאן יש תופעה יוצאת דופן: באי מאלטה משמשת לשון, אשר מקורה בלהג ערבי, והיא בכל זאת שפה של כתב).

הקבוצה השנייה של שפות שמיות חיות היא הקבוצה האתיופית. אלה הן, כאמור, שפות הקרובות לערבית הדרומית, וכנראה מקורן בה, אולם שפות אלה הושפעו רבות

1. נסחי.

מהלשונות הכושיות של אפריקה, ותחבירן השתנה שינוי ניכר. לקבוצה זאת שייכת השפה הספרותית העתיקה, ג'עז, היא לשון הכנסייה הנוצרית האתיופית. אבל יש מספר דיאלקטים חיים כגון האמהרית — לשונה הרשמית של אתיופיה כיום — טיגריניה, טיגרי, הררי, גוראגי ועוד.

ויש גם מקומות בודדים, ממש איים, שעדיין משמשת בהם הארמית לשון דיבור. מאלה המדברים ארמית עד ימינו — יהודי כורדיסטאן, שכולם, כמדומה, עלו ארצה, ואשר לשונם עתה נחקרת והולכת בידי בלשנים ישראלים.

נעבור עתה ללשונות הקרובות לעברית. אילו הן הלשונות שהעברית באה עמהן במגע אמיץ ביותר במשך תולדותיה?

יש שתי שפות כאלה: הארמית והערבית. אלה הן שפות שבתקופות שונות חייתה עמהן העברית בשכנות קרובה, עד כי אפשר לומר כי הייתה כאן סימביוזה או קיום יחדיו. רישומן של שתי שפות אלה ניכר בכל מערכותיה של העברית.

למאז חורבן הבית הראשון — ואולי עוד קודם לכן — הייתה הארמית לחלק מנוף העם היהודי בגולה ובארץ. יהודי בבל, ואף שבי הגולה, השתמשו בארמית בחיי יום וכתב, וכך נולדו החלקים הארמיים של התנ"ך, כגון עזרא ודניאל. בימי בית שני ובתקופת המשנה השפעתה של הארמית הייתה עצומה, וגם אם ברור לנו כיום, שבימי בית שני היו בארץ יישובים, ששפת הדיבור בהם עברית, אף על פי כן אפשר לומר,

שהעברית הזאת טבועה בחותם הארמית, באופייה ובאוצר מילותיה, ואף בדקדוקה היסודי ניכר רישומה של הארמית. אחרי חורבן בית שני, ובפרט אחרי מרד בר־כוכבא, חדלה העברית, כנראה, לשמש בפיהם של היהודים גם בארץ, וכל שפן בגולה. את מקומה תפסה הארמית, וכך אנחנו מוצאים, ששני התלמודים — הירושלמי והבבלי — כתובים בעיקר ארמית. אולם יוער כאן, כי העברית אף היא נתנה אותותיה בארמית הזאת. בספרות התלמוד שכיח המעבר משפה אחת לאחרת באותה פסקה, ולעתים אף באותו משפט.

בימי הביניים שקדו היהודים — הן בעולם הנוצרי והן בעולם המוסלמי — על התלמוד, ובעיקר על התלמוד הבבלי. מכאן ידיעתם בארמית, ומכאן שהסתננו מלים ארמיות ללשונותיהם המדוברות. מלים ארמיות לרוב אפשר למצוא הן בידיש, הן בערבית היהודית והן בלאדינו. כשניסו יהודי הגולה לכתוב עברית, הרי עברית זו הייתה משובצת ביטויים ארמיים. אפילו רש"י, ששליטתו בשתי השפות גם יחד הייתה מוחלטת, גם הוא היה נוהג לערבב את שתי הלשונות בכתובתו ולנוע ביניהן בחופש ובלא היסוס.

נעבור עתה לקשרי הגומלין שבין העברית לבין

הערבית.

עם כיבוש המזרח התיכון, אפריקה הצפונית וספרד בידי הערבים, בא רוב מניינו ורוב בניינו של העם היהודי בצל האימפריה הערבית. עד מהרה הסתגלו היהודים אל חיי העולם המוסלמי, מוסדותיו ותרבותו, ולשון הערבים

הייתה ללשונם המדוברת של רוב היהודים האלה. יש לציין, שאווירת הסובלנות היחסית של תקופת הח'ליפות עודדה השתלבות, אך לא הביאה לידי טמיצה המונית, וכך קמה הספרות היהודית-ערבית, וכך נתן המפגש הזה פרי הילולים בדמות משוררי ספרד, רב סעדיה-גאון, אבן ג'נאח והרמב"ם, וכך הופיעו מדקדקים ומילונאים עבריים מעולים, ששינו את פני מדע הדקדוק העברי תכלית השינוי, באמצע שיטות עבודה, שפותחו בידי המדקדקים והמילונאים הערביים. היהודים למדו מן הערבים, אך תרמו משלהם, כי המדקדקים היהודים, שלא כעמיתיהם הערביים, ידעו שלוש שפות שמיות בעת ובעונה אחת. ואכן הופיעו אחרי יהודה אבן קורישי² מדקדקים גאוניים כיהודה חי'וג' ויונה אבן ג'נאח. הם העבירו את חקר הלשון העברית לשיטה מדעית, ששום מדקדק מודרני לא יתבייש בה. אגב: רישומה של התפיסה הדקדוקית הערבית ורישומם של המונחים הדקדוקיים הערביים ניכרים בלשוננו עד עצם היום הזה. כל תלמיד בישראל לומד את המושגים: "פועל", "שם עצם", "פעלים עלולים" או "חסרים", "מקור", "גזרה" ועוד, אך מעטים מבין תלמידינו יודעים, כי אלה כולם מונחים שתורגמו מן הערבית.

בנוסף לכך יש סגנון עברי חשוב, שהוא בחינת אספקלריה או בבואה של הסגנון הערבי. כוונתי ללשון העברית של "הכוזרי" ושל שאר תרגומי התיבונים ודומיהם.

2. ראה עליו בקונטרס הקודם של "לשוננו לעם", עמ' 195

עברית זו מכונה בפי מלומדים „עברית משוערבת“ (מלשון ערבית). והרי דוגמה מספר הרקמה של אבן ג'נאח בתרגומו של יהודה אבן תיבון (עמ' כט) :

וחלקתי ספר זה לשני חלקים. החלק הראשון נזכור בו שערים מן החכמה, יתבאר מהם הרבה משמוש הלשון והעברותיו ומנהגיו ובניניו וזולת זה מעניניו ...

משפט זה הריהו תרגום מלה במלה מן הטקסט הערבי של המקור. הנה המלה נזכור אין לה ולא כלום עם זיכרון. אלא היא משמשת כאן במשמע „לציין“, „לפרט“, כמו בערבית. יתבאר מהם הרבה — לפנינו משפט זיקה אסינדטי (בלתי-מחובר), שוב כדרך הערבית, וכיוצא באלו.

ויש גם השפעה ערבית מסוג אחר בלשונם העברית של יהודי המזרח וספרד, ודבר זה ניכר לא בפרוזה המתורגמת בלבד, אלא אף בשיריהם של גדולי תור-הזהב, שירים שנכתבו מלכתחילה עברית. כוונתי לשימוש במלים העבריות במשמע חדש שנשאב מן הערבית. זה עתה הזכרתי את השימוש השונה בפעל זכר, והרי דוגמאות נוספות. אם משורר ספרדי כותב אִחַ, יש לחשוש, שאין כוונתו לאחיזה בהוראת תפיסה, כפי שאנו מבינים זאת, אלא אִחַ כאן משמע „לקח“, וגרמה לכך המלה הערבית אח'ד³, שפירושה „לקח“.

אם תמצא בשיר של ר' שמואל הנגיד את הצירוף תהלוכות פלכים (ריבוי של פֶּלֶךְ), הרי לא מדובר כאל בפלך במשמעות „מחוז“, „גליל“, אף לא במשמעות „כלי-טווייה“.

3. أخذ.

כאן יש, ככל הנראה, משמעות חדשה למלה פלן, שנוצרה
בהשפעת המלה הערבית פלפ, שפירושה „גלגל הרקיע“.
למותר לציין, כי השפעתה של הערבית ניכרת גם
בתורת המשקלים של שירת ספרד שנקבעה על פי הדוגמה
הערבית.

(הסיום יבוא)

4. فلك.

ראובן סיוון

מחיי המלים

צא. מטרייה, שמשייה

ב'הצבי מפ"א במרחשון תרמ"ז, ברשימה 'מקרב
הארץ', מסופר על רצח שאירע ביהודיה (היא יהוד), ונאמר
על הנרצח:

כל ימי חייו עני היה ויתפרנס ממלאכתו מלאכת תקון

המטריות והשמשיות (הם האהלים המטלטלים העשויים למחסה

ממטר ושמשי)

צב. חמצן, מימן, פחמן, חנקן, זרחן

ב'הצבי' מי"ד בניסן תרמ"ז מפרסם יחיאל מיכל פינס

'תשובה למשיגי'. בין השאר כותב פינס:

1. אחיינתי קדיה פלמן הפנתני למקום זה, ואני מודה לה.

ראה גם מה שכתבתי על מטרייה ושמשייה בחוברתי 'אשון בתחיתתה

(לל"ע קסט—קע, תשכ"ו) עמ' מא.